

MÂTÜRÎDÎ

KAYIP AYDINLANMANIN
İZİNDE

EDITOR

ŞABAN ALİ DÜZGÜN

OTTO

OTTO 190

© MAK GRUP MEDYA PRO. REK. YAY. A.Ş.

Mâtürîdi: Kayıp Aydınlanmanın İzinde
Editör: Şaban Ali Düzgün

Son Okuma: MAK Grup Redaksiyon Ekibi
Redaksiyon: MAK Grup Redaksiyon Ekibi
Grafik Tasarım ve Uygulama: TAVOOS
Baskı: Ayrıntı Basımevi
Cilt: Birinci Ciltevi

1. Baskı: Şubat 2020

Sertifika No: 44396
ISBN 978-605-80197-4-4

İletişim Adresleri

Cinnah Cd. Kırkpınar Sk. 5/4
06690 Çankaya Ankara
tel.-faks: 0312. 439 01 69
www.ottoyayin.com
otto@ottoyayin.com
facebook.com/otto.yayinlari
twitter.com/ottoyayin

MÂTÜRÎDÎ'DE İNSAN İRADESİ ve İCTİHADLA NESH	328
YUSUF ŞEVKİ YAVUZ	
MÂTÜRÎDÎ'DE İNSAN VE TOPLUM TASAVVURU: ÖZGÜR İRADE	333
METİN ÖZDEMİR	
AKL-I SELİMİN DÖNÜŞÜ	337
NİHAT ERGÜN	
İCTİHADİ NESHE DAİR	346
HASAN ÖZALP	
'MÂTÜRÎDÎ'DE İNSAN VE TOPLUM TASAVVURU: ÖZGÜR İRADE' BİLDİRİSİNİN MÜZAKERESİ	349
ABDULLAH DEMİR	
MÂTÜRÎDÎ'DE İNSAN VE TOPLUM TASAVVURUNDA MİSAK'IN YERİ	353
İSMAİL ŞİK	
MÂTÜRÎDÎ'DE İNSAN FİİLİ VE ÖZGÜR İRADE	359
HARUN ÇAĞLAYAN	
MÂTÜRÎDÎ'DE VARLIK, BİLGİ ve DEĞER	362
KILIÇ ASLAN MAVİL	
MÂTÜRÎDÎ'DE İSLAM DIŞI TOPLUMLARLA İLİŞKİLER	366
RECEP ÖNAL	
MÂTÜRÎDÎ'DE İCTİHADİ NESH	373
RECEP TUZCU	
MATÜRİDİ'DE İNSAN VE TOPLUM TASAVVURU: ÖZGÜR İRADE	379
EMİNE ÖĞÜK	
MÂTÜRÎDÎ'NİN KIRGIZLAR VE DİĞER TÜRK TOPLUMLARI İÇİN ÖNEMİ	381
ZAYLABİDİN ACIMAMATOV	
MÂTÜRÎDÎ'DE İNSAN VE TOPLUM TASAVVURU: ÖZGÜR İRADE İLE İLGİLİ MÜZAKERELERİN DEĞERLENDİRİLMESİ	384
SÖNMEZ KUTLU	
DİZİN	409

MÂTÜRÎDÎ'DE İSLAM DIŞI TOPLUMLARLA İLİŞKİLER

RECEP ÖNAL

DOÇ. DR., BALIKESİR ÜNİVERSİTESİ İLAHİYAT FAKÜLTESİ ÖGR. ÜYESİ

Sönmez Kutlu'nun tebliğinde genel olarak Mâtürîdî'nin insan akli ve özgür iradesi bağlamında insan ve toplum görüşü ve bu yönde kullandığı yöntemlerin sistematik bir değerlendirmesi yapılmıştır. Bu çerçevede iki ana başlıktan oluşan tebliğde varlık, insan, irade, akıl, yaratılıőta eşitlik, dinde kardeşlik, din ve inanç özgürlüğü, din-şariat ayrımı, ahkâmın değişmesi, icthadla nesh ve örfi nesh vb. konular ele alınmıştır.

Tebliğde ön plana çıkan bazı konulara ilişkin birtakım tespit ve değerlendirmelerimi Őu Şekilde özetlemek istiyorum:

1. Tebliğde, "aklın, insanları diğer varlıklardan ayıran, melekler karşısında bile farklı kılan bir nimet olduğuna, meleklerin emredildiklerini yaptıklarına; insanın ise yaptıklarını kendi irade ve ihtiyarıyla işlediklerine" vurgu yapılmaktadır.¹ Kutlu'nun üzerinde durduğu bu hususun, Mâtürîdî teolojisinde insana verilen değer bakımından oldukça önemli olduğunu düşünüyorum. Zira Mu'tezili âlimler, bazı İslam filozofları ve Ehl-i Sünnetten Bâkılânî (ö. 403/1013) gibi düşünürlerin aksine Mâtürîdî âlimler, akıl ve irade sahibi insanın, bu özellikler nedeniyle meleklerden üstün olduğunu savunmuşlardır. Bu görüşlerini de "insanların meleklerden farklı olarak akıl ve iradeye sahip olmalarının yanı sıra Şehvet duygusuna sahip olarak yaratılmış olmalarını ve bu çerçevede hareket etmelerinin doğallı-

¹ Bk. Sönmez Kutlu, "Mâtürîdî'de İnsan ve Toplum Tasavvuru: Özgür İrade", 3.

ğına rağmen Allah'ın rızasını elde etmek için aklını ve iradesini kullanarak heva ve heveslerini yenebilmelerini" delil göstere- rek ispatlamaya çalışmışlardır.² Bu bakış açısı, insanın varlıklar içerisinde konumunu ve değerini göstermesi bakımında önem- lidir. Çünkü insan, kendi aklı ve iradesiyle Allah'a ibadet ede- bilmesi için tüm bu olumsuzluklara ve zorluklara, nefsi ve şe- hevi arzularına karşı mücadele etmek zorundadır. İşte Allah'a itaat etmek için sayısız zorluk ve meşakatlere karşı sergilenen bu mücadele, insanları hiç zorlukla karşılaşmayan, akıl, irade ve şehvet duygusu olmaksızın yaratılan meleklerden üstün kıl- makta ve insanın değerini dolayısıyla aklın ve özgür iradenin önemini ortaya koymaktadır.

2. Tebliğ metninde ön plana çıkan tespitlerden biri de Mâtürîdî'nin kılıç ve savaş ayeti olarak bilinen Tevbe 9/29. aye- tini diğer bilginlerden farklı yorumlayarak, kâfirlerin inançsız- lıkları sebebiyle öldürülemeyeceğini savunmasıdır.³ Tebliğcinin Mâtürîdî'nin özgürlükçü din anlayışını bu bağlamda ön plana çıkarması, günümüzde yaşanan siyasi ve dinî gelişmeler baki- mindan önem arz etmektedir. Çünkü özellikle Orta Doğu ve Afrika'da şiddet yanlısı faaliyet gösteren Taliban, el-Kaide, Bo- ko Haram, eş-Şebab, İŞİD gibi radikal gruplar, savaş ve cihad ayetlerinin anlamlarını çarpıtıp terör eylemlerine gerekçe gös- tererek masum insanların canına kıymakta ve bu eylemlerini de din ve cihad adına yaptıklarını iddia etmektedirler. Onların bu tutumları, İslam'ın terörü, şiddeti ve savaşını teşvik eden bir din- miş gibi algılanmasına, özellikle Batı'da "İslami Terör" gibi ta- birlerin kullanılarak İslam ile terörün yan yana zikredilmesine, dolayısıyla İslamofobi ve anti-İslamizm gibi İslam karşıtı söy- lemlerin artış göstermesine sebep olmaktadır. Bu nedenle din ve inanç hürriyetini savunan Mâtürîdî'nin savaş ve cihad ayet- lerinin doğru ve sağlıklı bir şekilde nasıl yorumlanması gerek- tiğine ilişkin yaklaşımının tespit edilip, günümüzde din adına yapılan terör ve şiddet eylemlerinin önlenmesi ve İslam'ın ba-

² Bk. Ebû Mansûr Muhammed b. Mansûr Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Boy- nukahın (İstanbul: Dâru'l-Mizân Yayınevi, 2005), 4: 121-124; Ebû'l-Berekât en-Neseî, *Medâriku't-tenzîl ve hakâiku't-te'vil*, nşr. Mervân Muhammed eş-Şe'âr (Beyrut: Dâru'n-Nefâis, 2006), 1: 385-386; a.mlf., *Şerhu'l-'umde*, nşr. Abdullah Muhammed Abdullah İsmail (Kahi- re: Dâru'l-kütübi'l-Mısriyye, 2012), 460-462.

³ Kutlu, "Mâtürîdî'de İnsan ve Toplum Tasavvuru: Özgür İrade, 5.

rış dini olduğunun ortaya konması bakımından büyük önem taşımaktadır.

Genel olarak Kur'an'a baktığımızda İslam dışı din mensuplarına yönelik, ilk bakışta çelişkili gibi görünen birtakım ayetlerin varlığına şahit olmaktayız. Örneğin kimi ayetlerde Müslümanlara, İslam'a inanmayanlarla barış içinde yaşamaya yönelik tavsiyelerde bulunulurken⁴ bazen bu kimselere karşı savaşla mücadele edilmesi,⁵ bazen de bu mücadelenin hikmet ve güzel öğütle yapılması emredilmektedir.⁶ Mâtürîdî, söz konusu ayetleri ise din ve inanç hürriyeti bağlamında yorumlamış, bilhassa savaşla ilgili âyetleri tarihî bağlamda değerlendirmek gerektiğine dikkat çekmiş, bu tür âyetlerle bazı özel durum ve zamanlarda amel edilebileceğini söylemiştir. Böylece o, söz konusu âyetlerin hükmünün indiği zaman dilimindeki birtakım siyasi ve sosyo-kültürel şartlar dikkate alınarak özel bir toplum ve olay için uygulama alanının olabileceğine, dolayısıyla zamana ve şartlara göre hükümlerinin farklılık arz edebileceğine dikkatimizi çekmiştir.

Mâtürîdî'ye göre, kâfirlere karşı yapılan/yapılacak olan savaşın sebebi ne onların inkârları ve inançsızlıkları ne de Müslümanların dünyevi çıkar ve menfaat (cizye-ganimet) elde etmeleridir. Savaşı meşru kılan sebep, ya karşı tarafın Müslümanlara karşı saldırması ya inananların maruz kaldığı baskı ve zulümler ya da inançlarını özgürce yaşamalarına engel olunmasıdır. Bu bakımdan Müslümanlara kendileri ve diğer din mensuplarının inançlarını açıklama, anlatma ve yaşama hususunda özgür ve rahat bir ortam sağlamak, bunu engellemeye yönelik baskı, zulüm ve işkenceleri ortadan kaldırmak, fitne ve fesadın önünü alarak huzur ve güvenliği sağlamak için savaşma izni verilmiştir. Buna göre savaşın sebebi, kâfirlerin inkârları değil onların insanlara inançları sebebiyle uyguladıkları baskı ve zulümleridir. Hz. Peygamber'in savaşlarını da bu çerçevede yorumlayan Mâtürîdî, bu savaşların kâfirlere karşı inançlarından dolayı ya da saldırı veya intikam almak için değil, Müslümanlara yö-

⁴ Bk. el-Bakara, 2/256; el-Mâide, 5/48; el-Kafirûn, 106/1-6.

⁵ Bk. el-Bakara, 2/190; en-Nisâ, 4/84; el-Enfâl, 8/39; et-Tevbe, 9/13, 29; el-Hac, 22/39.

⁶ Bk. el-Ankebût, 29/46; en-Nahl, 16/125.

nelik saldırılara karşı koyma ve savunma amacıyla yapıldığını belirtmiştir.⁷

Öte yandan Mâtürîdî, inanç özgürlüğü bağlamında gayr-i müslimlere karşı nasıl bir tutum sergilenmesi gerektiğine, onlarla kurabilecekleri beşerî ilişkilerde Müslümanların takip etmeleri gereken temel ilkelere ilişkin bilgiler vermiştir. Bu bağlamda o, farklı din mensupları ile Müslümanlar arasında inanç farklılıklarının bulunmasını ya da gayr-i müslimlerin inançsızlıklarını bir arada barış içinde yaşanmasına engel bir durum olarak değerlendirmemiştir. Sözelimi Mâtürîdî'ye göre gayr-i müslimlerin Müslümanlara yakın veya uzak olmasını belirleyen temel kıstas, sahip oldukları dinî inançları değil Müslümanlara gösterilen iyi niyet ve sergilenen olumlu davranışlarıdır. Bu da bizlere onların sahip oldukları inançları sebebiyle dost veya düşman olarak kabul edilmesi değil, aksine kendileriyle kurulabilecek dostluk ya da düşmanlığın Hz. Peygamber'e ve Müslümanlara karşı sergiledikleri veya sergileyecekleri davranışlara göre belirlenebileceğini göstermektedir. Bu bağlamda Müslümanların din ve inanç bakımından farklılıklara rağmen gayr-i müslimlerle askerî, siyasi, politik, ekonomik, ticari vb. beşerî münasebetler kurmaları gerektiğine işaret etmiştir. Ancak bu yapılırken ihtiyatlı ve tedbirli olunması ve Müslümanları zarara sokacak durumlardan uzak durulması gerektiğini vurgulamıştır.⁸ Mâtürîdî'nin konuyla ilgili bu temel yaklaşımı, din ve inanç hürriyeti açısından büyük önem taşıdığını düşünüyorum.

Bu tespit ve değerlendirmelerin dışında tebliğin yapısı ve muhtevasına yönelik bazı önerilerimi şu şekilde sıralamak istiyorum:

1. Tebliğ, "Mâtürîdî'de İnsan ve Toplum Tasavvuru: Özgür İrade" başlığını taşımaktadır. Bu başlık, tebliğin muhtevasıyla uyumlu olması bakımından "İnsanın Özgür İradesi Örneklemi" üzerinde durulduğu izlenimi veriyor. Halbuki tebliğde insanın özgür iradesinin yanı sıra "bireysel ve toplumsal değiş-

⁷ Bu konuda detaylı bilgi için bk. Recep Önal, "İnanç ve Düşünce Özgürlüğü Bağlamında İslam'ın Kılıç Zoruyla Yayıldığı İddialarına Karşı İmam Mâtürîdî'nin Yaklaşımı", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16/31 (2017): 47-80.

⁸ Bk. Recep Önal, "İmam Mâtürîdî'ye Göre Ehl-i Kitab'la İlişkilerin Dini Temelleri", *İnsan Ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 4/3 (2015): 516-541.

min temel yasaları” konusu üzerinde durulmuş ve ana metnin neredeyse yarısından fazlası bu konuya ayrılmıştır.⁹ Bu bakımdan tebliğ başlığında “Mâtürîdî’de İnsan ve Toplum Tasavvuru: Bireysel ve Toplumsal Değişmenin Temel Yasaları” gibi yeni bir metin-mana bütünlüğünü sağlayan bir ifade tercih edilebilir.

2. Tebliğci, Mâtürîdî’nin “kadının erkeğin ege kemiğinden yaratıldığı” ile ilgili rivayetleri naklederek lüzumsuz tartışmalara girmedigini, fakat “kadınların akli ve dini eksiktir” şeklindeki bir rivayeti kullandığını ve kadınlarla ilgili yaratılışlarında nisyanla malûl olmalarını bir eksiklik olarak gördüğünü ifade etmektedir. Devamında da tebliğci, Mâtürîdî’nin bu görüşünün, temel itibarıyla çerçevesini çizdiği insan tasavvuruna ters olduğunu savunmaktadır. Tebliğci, bu iddiasını da Mâtürîdî’nin kendi eserlerinde “akla, vahye ve tarihî gerçeklere ters düşen” hadislerle karşı çıktığını belirterek temellendirmeye çalışmakta, fakat bununla ilgili herhangi bir örnek veya detaylı bir açıklama yapmamaktadır.¹⁰ Kaldı ki konuyla ilgili olarak Mâtürîdî’nin *Te’vilât*’ın değişik yerlerinde (örn. Bakara 2/221 ve Tevbe 9/29. ayetlerinin tefsirinde) “kadınların dinî tercihte erkeklere tabi olduklarını, erkeklerin Müslüman olmaları durumunda kadınların da Müslüman olacaklarını, bu nedenle Ehl-i Kitabın kadınlarıyla evlenilmesine izin verildiği, fakat erkekleriyle evlenmesine izin verilmediği” şeklinde kadınların dinî benimsemeye kendi iradelerinden ve akıllarından daha ziyade eşlerinin tercihinin rol oynadığına dair birtakım ifadeleri de yer almaktadır. Bununla birlikte Ehl-i Kitab kadınları ile müşrik kadınlar arasında kıyaslama yaparken müşrik kadının dinî tercihte aklını kullanmayıp şehvani içgüdülerle hareket ettiğini ve atalarını taklit ettiğini, buna mukabil Ehl-i Kitab kadının dinî tercihte aklını kullandığını söylemiştir. Dolayısıyla Mâtürîdî’nin bu konuda birbiriyle çelişen iki farklı görüş benimsediği anlaşılmaktadır.¹¹

Öte yandan Kur’an’da (et-Tahrîm 66/10-11) Nûh’un karısı ile Lût’un karısının küfrü, buna mukabil Firavun’un karı-

⁹ Kutlu, “Mâtürîdî’de İnsan ve Toplum Tasavvuru: Özgür İrade”, 5-17.

¹⁰ Kutlu, “Mâtürîdî’de İnsan ve Toplum Tasavvuru: Özgür İrade”, 2.

¹¹ Detaylı bilgi için bk. Recep Önal, “İmam Mâtürîdî’ye Göre Ehl-i Kitab’la İlişkilerin Dini Temelleri”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 4/3 (2015): 524-533; a.mlf., “İnanç ve Düşünce Özgürlüğü Bağlamında İslam’ın Kılıç Zoruyla Yayıldığı İddialarına Karşı İmam Mâtürîdî’nin Yaklaşımı”, *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16/31 (2017): 53.

sının imanı seçtiği ifade edilmektedir. Bu durum, dinî tercihte kadınların kocalarına tabi olmadıklarını göstermektedir. Bu ayetler ve tarihî veriler dikkate alındığında Mâtürîdî'nin "kadınların dinî tercihte erkeklere tabi oldukları" şeklindeki görüşünün mezkûr ayetlerde ifade edilen gerçeklerle de uyuşmadığı görülmektedir.¹²

Bu bakımdan Mâtürîdî'nin görüşünün metinde yeterince açıklanmadığını, iddiaların da tam olarak anlaşılmadığını düşünüyorum. Daha açık bir ifadeyle Mâtürîdî'nin söz konusu hadisi kabul edip, buna benzer diğer hadisleri reddetmesi şeklinde çelişik gibi görünen bu durumun netliğe kavuşmadığı, bu nedenle tebliğcinin konuyu daha açık bir şekilde izah etmesinde yarar olacağı kanaatindeyim. Çünkü günümüzde kadının dinî konuyla ilgili yoğun tartışmalar yapılmakta ve mesele gündelliğini korumaktadır.

3. Tebliğde kelimelerin tarihinde üzerinde en çok tartışılan meselelerden biri olan irade konusu ele alınırken sadece Mâtürîdî'nin temel görüşlerine yer verilmiş, Eş'ariyye, Cebriyye ve Mu'tezile gibi mezheplerin görüşlerine yer verilmemiştir.¹³ Bu yöntem, tebliğ başlığı ile uyumlu olsa da en azından Ehl-i Sünnetin bir diğer ana kolu olan Eş'ariyye'nin temel yaklaşımına yer verilip, irade (külli ve cüzi irade) konusu, mukayeseli tarzda ele alınabilseydi daha kapsamlı bir şekilde irdelenmiş olurdu. Ayrıca "bir fikrin özgünlüğü, karşıt fikirlerle mukayese edilmesi ile anlaşılır" prensibi gereği Mâtürîdî düşüncesinin de diğer mezhebî görüşlerden hangi anlamda farklılaştığı ya da insan iradesine ne derece önem verdiği ortaya konmuş olurdu.

Kaynakça

Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Mansûr. *Te'vilâtü'l-Kur'ân*. Thk. Muhammed Boynukalın, İstanbul: Dâru'l-Mizân Yayınevi, 2005.

¹² İmam Mâtürîdî, söz konusu ayetleri tefsir ederken zulüm ve baskı altında yaşayan bir kişinin -ister kadın ister erkek olsun- bunları mazeret göstererek iman konusunda sorumluluktan kurtulamayacağını söyler. Bu görüşüne de Firavun'un karsının kocasının baskısı ve zulmü altında olmasına rağmen kendi özgür iradesiyle kocasının dinini (küfrünü) değil, Allah'a ve peygamberine iman etmeyi seçmesini örnek gösterir. Yine aynı şekilde Hz. Nuh'un karsının kocası peygamber olmasına rağmen, kocasını inkâr edip küfrü seçmesini buna örnek gösterir (Mâtürîdî, *Te'vilât*, 15: 274-276).

¹³ Kutlu, "Mâtürîdî'de İnsan ve Toplum Tasavvuru: Özgür İrade", 3-4.

- en-Nesefî, Ebû'l-Berekât. *Medâriku't-tenzîl ve hakâiku't-te'vîl*. nşr. Mervân Muhammed eş-Şe'âr (Beyrut: Dâru'n-Nefâis, 2006).
- en-Nesefî, Ebû'l-Berekât. *Şerhu'l-'umde*. Nşr. Abdullah Muhammed Abdullah İsmail, Kahire: Dâru'l-kütübi'l-Mısriyye, 2012.
- Önal, Recep. "İnanç ve Düşünce Özgürlüğü Bağlamında İslam'ın Kılıç Zoruyla Yayıldığı İddialarına Karşı İmam Mâtürîdî'nin Yaklaşımı". *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16/31 (2017): 47-80.
- Önal, Recep. "İmam Mâtürîdî"ye Göre Ehl-i Kitab'la İlişkilerin Dinî Temelleri". *İnsan Ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 4/3 (2015): 516-541.
- Önal, Recep. "İmam Mâtürîdî"ye Göre Ehl-i Kitab'la İlişkilerin Dinî Temelleri". *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 4/3 (2015).